

Antonín Kudláč

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Katedra literární kultury a slavistiky

antonin.kudlac@upce.cz

УДК 821.162.3.09"1989/"

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2020.24.2.23>

прегледни рад

примљено 24.08.2020.

прихваћено за штампу 18.09.2020.

ČESKÁ POSTMODERNA – NEDOKONČENÝ PROJEKT?¹ DISKUSE O VLIVU POSTMODERNISMU NA ČESKÉ MYŠLENÍ O DĚJINÁCH A LITERATUŘE PO ROCE 1989

Studie se zaměřuje na rekapitulaci vývoje a současný stav diskuse o postmodernistických tendencích v české beletristické literatuře a historiografii po roce 1989. Úvodem se autor pokusil vymezit základní znaky postmodernismu a načrtnout jeho pozici ve slovanském literárněkulturním prostředí. Následovný portrét debat o postmodernismu v české vědecké a publicistické komunikaci zohledňuje jejich proměnlivost – autor studie předkládá schéma tvořené třemi fázemi v rámci uplynulých tří desetiletí. Zatímco česká historická věda zůstává konstantně vůči postmodernistickému myšlení spíše nedůvěřivá, čeští literární odborníci se postmodernismem zabývají z řady různých úhlů pohledu v podstatě setválně.

Klíčová slova: postmoderna, postmodernismus, literární kultura, kulturní dějiny, česká literatura po roce 1989, česká historiografie po roce 1989.

The study focuses on a recapitulation of the development and recent state of the discussion on postmodernist tendencies in Czech fiction and historiography after 1989. In the introduction, the author tries to define the basic characteristics of postmodernism and to clarify its position in Slavic literary culture. Then he tries to describe the debates about postmodernism in Czech academic and journalistic communication and takes into account their variability – the author submits a three-phase scheme framed by the background of the past three decades. While Czech historians remain distrustful of postmodern thinking, Czech literary scholars have been researching postmodernism from different angles continuously.

Keywords: postmodern age, postmodernism, literary culture, cultural history, Czech literature after 1989, Czech historiography after 1989.

Hlavním podnětem pro napsání této studie bylo vědomí faktu, že diskuse o povaze jevu, který dostal název postmoderna, respektive postmodernismus,² minimálně v českém akademickém prostředí spíše nenápadně odumřela než by došla k nějakým podstatným závěrům. Snaha o postižení charakteru soudobé kultury i v čase svého vrcholu, tedy v devadesátých letech 20. století, poněkud překvapivě zůstávala spíše na okraji dobových výzkumných projektů, především právě v oblasti věd o kultuře včetně kultury umělecké. Teprve v současnosti, s jistým časovým odstupem, se v Čechách pomalu vrací zájem o některé aspekty postmodernismu.

¹ Název studie rozhodně nemá být narážkou na výrok filosofa Jürgena Habermase, že „projekt moderny“ je nedokončený a je třeba se k němu vrátit a pokusit se jej završit. V mém případě jde o nedokončenost reflexe, nikoli věci samé.

² V textu budu dále rozlišovat mezi pojmy „postmoderna“ jakožto označení pro jistou vývojovou fázi kultury a společnosti a „postmodernismus“ jako pojmenování způsobu myšlení a tvorby.

Mám za to, že nastala chvíle ohlédnout se za tím, co se v této souvislosti dosud odehrálo, a pokusit se vyvodit z poznané situace závěry a případně i načrtnout perspektivy do budoucna. Soustředím se přitom paralelně na dvě spřízněné oblasti vědeckého výzkumu, jehož výsledky jsou publikované v češtině – ve větší míře na literární vědu a o něco méně pak na historiografii, v níž diskuse o postmodernismu, alespoň v Čechách, nebyla zdaleka tak intenzivní. Důvodem pro tento interdisciplinární pohled je především jeden z velmi podstatných znaků samotné postmoderní kultury, kterým je vztah mezi (uměleckou) fikcí a (historickým) faktem.

V názvu studie se objevuje pojem nedokončenosti, jenž vyjadřuje nejen výše zmíněné rozplývání české diskuse o postmoderně, ale také moje přesvědčení o tom, že postmodernismus (alespoň v české literatuře) dosud neskončil, naopak stále v tvorbě některých autorů přetrvává.

Následující rekapitulace si přitom neklade za cíl vytvořit úplný a vyčerpávající soupis všech projevů zájmu o daný fenomén ve zvoleném období a teritoriu, nýbrž jde o výběr podle mého soudu podstatných milníků, případně ilustrativních příkladů vývoje za účelem postžení celkového jeho charakteru.

Byť se drtivá většina badatelů shoduje v tom, že je nanejvýše problematické postmodernismus nějak jednoznačně vymezit a v podstatě ani nelze vytvořit jeho přesnou definici, pokusím se v úvodu alespoň stručně shrnout to, co tvoří obecně přijímaný soubor tvrzení o jeho původu a vývoji (Connor 2004).

Pojem postmodernismu jakožto specifické vývojové fáze západní kultury se objevuje souběžně v umělecké teorii a ve filosofii postupně v průběhu šedesátých a sedmdesátých let 20. století. Ve filosofickém myšlení vyrůstal z poststrukturalismu a dekonstrukce (Jacques Derrida, Michel Foucault), za velmi podstatné dílo bývá v této souvislosti považována kniha *La condition postmoderne* (1979) od Jean-François Lyotarda, který na jejích stránkách konstatoval konec „velkých vyprávění“ (metanarací), jež byla základem moderny (Lyotard 1993). Vedle vymezení postmoderny coby překonání modernistického myšlení jiným směrem, které zastával například český filozof a biolog Zdeněk Neubauer (Neubauer 1994, 2017: 95–108) ji ovšem někteří teoretikové považují spíše za radikální pokračování moderny (Welsch 1994; Bauman 2002). Osobně považuji za velmi příznačné právě to, že tato dvě pojetí se vzájemně nevylučují, naopak tvoří komplementární složky toho, co je nazýváno postmodernou.

V oblasti umění se postmodernismus projevil zřejmě poprvé v architektuře, velmi rychle se ovšem rozvinul i v dalších uměleckých druzích. Pokud se máme pokusit o alespoň základní charakteristiku postmodernistické literatury, pak bude nutné zmínit minimálně tyto její znaky: 1. Výrazný názorový pluralismus spojený s antielitářským postojem, projevovaný mimo jiné parodováním a ironizací hodnot a ideálů moderny. 2. Vyzdvihování iracionality a spontánnosti tvůrčího aktu na místo racionálního přístupu. 3. Určující princip hry, sdílený s příjemcem díla, jehož výstavba přímo vybízí čtenáře ke „spoluvytváření“ smyslu textu. 4. Centrem díla je vypravěč, který otevřeně a přiznaně vystupuje coby „demiurgos“ prezentovaného fikčního světa a současně tuto pozici sám zpochybňuje. 5. Časté využívání metafikce (zejména tzv. „historiografické metafikce“) jako prostředku zdůraznění a vědomé reflexe „umělé“ fikčnosti díla. 6. Přítomnost autohermeneutických tvůrčích postupů („psaní o psaní“). 7. Destrukce lineárnosti příběhu, mimo jiné řadou esejistických odboček. 8. Výrazná

intertextualita díla, založená na systematické práci autora s citáty a aluzemi („palimpsestové psaní“). 9. Využití hypertextuálních forem pastiše a parodie, „retelling“ obecně známých vyprávění (biblických, mytických apod.). 10. Tzv. „dvojí čtení“ díla, tj. dvě roviny čtenářské recepce – triviální a expertní, tím zároveň stírání hranic mezi vysokou a populární literaturou (McHale 1987; Hutcheon 1988).

Poněkud odlišným způsobem se postmodernismus projevil v euroamerické historické vědě. Především na rozdíl od oblasti literatury se zde málokdy hovořilo přímo o postmodernismu, a pokud ano, tak s jistou opatrností a odstupem jako o něčem, co do zkoumání minulosti v podstatě příliš nepatří. Toto ovšem platí ve větší míře pro dějepisectví zemí bývalého tzv. východního bloku po roce 1989 než pro německou, francouzskou nebo americkou historiografii téže doby. Paralela mezi postmoderním uvažováním ve filosofii a uměnovědách a mezi změnami v dějepisectví ve druhé polovině 20. století je ovšem v každém případě zřetelná.

Na pozadí odumírání dědictví pozitivismu se postupně zhruba od sedmdesátých let objevují mezi některými historiky pochybnosti o možnostech historiografie coby exaktního vědeckého oboru, ba dokonce výhrady k možnostem objektivního poznání minulosti vůbec. Začalo se hovořit o „jazykovém obratu“ jakožto výrazu fikčnosti psaní o dějinách. Podle některých autorů dějepisci ve svých dílech používají různé narativní formy, jimiž v podstatě sami konstruují dějiny, v zásadě se tedy ztrácí rozdíl mezi vědou a beletristickou fikcí (viz zejména Hayden White). Takto extrémní posun v chápání smyslu vlastní práce ovšem většina historiků tehdy ani dnes nesdílela a nesdílí.

Z hlediska badatelského provozu došlo konkrétně k odklonu od událostních, převážně politických dějin směrem k nově pojatým dějinám kulturním a sociálním (v této souvislosti se objevil pojem „kulturní obrat“), v jejichž rámci pod vlivem sémiotiky a kulturní a sociální antropologie začínají historikové projevovat zvýšený zájem o dříve marginalizovaná témata, jako jsou dějiny každodennosti nebo život „okrajových“ sociálních skupin. V metodologické rovině se profilovaly postupy mikrohistorie a historické antropologie, které umožňovaly zkoumat menší struktury a procesy než dřívější rozsáhlé celky („totální“ či „globální dějiny“), na něž se často soustřeďovali dějepisci do té doby (Iggers 2002: 91–130).

Postmodernismus ve slovanských literaturách

Jelikož česká literatura bývá obvykle řazena mezi literatury slovanské, je nutno alespoň krátce pohlédnout nejprve na širší slovanský kontext. Slovanské literatury, jak se zdá, začaly reagovat na impulsy postmodernistického myšlení většinou až v souvislosti s významnými společensko-politickými a tedy i kulturními změnami na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. Jednotlivá národní písemnictví tak ovšem činila s většími či menšími přesahy do dřívější doby (alespoň podle pozdějších literárněvědných interpretací) a především rozličnými způsoby.

Slavisté už v devadesátých letech diskutovali o tom, zda literatury středovýchodní Evropy pouze reagovaly na západní vlivy, nebo zda (a nakolik) byly podobné tendence v nich přítomny už mnohem dříve a zda není „slovanská postmoderna“ do jisté míry autochtonní, vycházející z vlastních tradic, mimo jiné i v souvislosti s politickou situací v tomto kulturním okruhu ve druhé polovině 20. století (tj. ve zcela

jiném kontextu než v USA a západní Evropě). Celkovou situaci v dobových souvislostech shrnují zejména publikace z pera širokého grémia slavistů navazující na mezinárodní konferenci pořádané Slezskou univerzitou v Katovicích v listopadu 1993, z nichž vzešla také anglojazyčná verze příslušné monografie (Janaszek-Ivaničková, Fokkema 1995; Janaszek-Ivaničková, Fokkema 1996).

Poměrně hluboko do minulosti se někdy nořili i polští odborníci, když hledali náznaky postmodernismu už v 60. letech v některých dílech Witolda Gombrowicze, několik vln „pre-postmoderní“ či „raně postmoderní“ tvorby údajně proběhlo rovněž v Rusku už v 70. a 80. letech 20. století (Jevgenij Popov, Vladimir Sorokin, Josif Brodskij, Vsevolod Někrasov ad.), v jihoslovanském kontextu pak obvykle bývá coby iniciační dílo postmodernismu připomínán *Chazarský slovník* (1984) srbského prozaika Milorada Paviće. Na Slovensku, kde se jako jeden z prvních začal postmodernismem zabývat již na sklonku 80. let Tibor Žilka (Žilka 1989), byly postmodernistické postupy objevovány již v některých dílech Dominika Tataruky ze 70. let, odborníci však konstatovali, že podstatnější vlna podobně orientovaných autorů pak přichází především na přelomu 80. a 90. let.

Zatím se zdá, že přes uvedené možné prvotní fáze formování literární postmoderny se ve slovanském kulturním prostředí podstatněji projevuje postmodernismus opravdu teprve až v souvislosti s převratnými událostmi pádu sovětského impéria.

Počátky diskuse o české postmoderně v devadesátých letech

Debata, kterou chci na následujících řádcích shrnout, představovala vlastně první rozsáhlejší reflexi postmodernismu v české kultuře a měla v daném období takřka výhradně publicistický a esejistický charakter. Literární teoretik a estetik Zdeněk Mathauser ostatně právě v této době napsal, že definici postmoderny nahrazuje spíše diskurs o postmoderně, který vlastně už předem předpokládá jisté vědění nebo alespoň tušení o ní. (Mauthauser 1994). V českém prostředí se sice pojem postmodernismu objevil už koncem šedesátých let, konkrétním impulsem bylo tehdy otištění překladu článku amerického literárního vědce a spisovatele Leslie A. Fiedlera *The Case for Post-Modernism* (česky jako *Doba nové literatury*) v časopisu *Orientace* (č. 3-4/1969), reakcí však bylo razantní odmítnutí ze strany Vladimíra Dostála, významného představitele konzervativně marxistického myšlení o literatuře. K postmodernismu se pak v tehdejší československém kontextu vrátil teprve až Tibor Žilka na sklonku let osmdesátých (viz výše), který se průběžně k tomuto problému pak dále vyjadřoval (Žilka 1995, 1997, 2000).

Počátkem devadesátých let vstupuje tento pojem do dobové české situace poměrně opatrně a ponejvíce jako odraz zahraničních diskusí, jak o tom svědčí tehdejší časopisecká produkce – například revue *Iniciály* ve svém monotematickém čísle o postmoderně (10,11/1990) publikovala především překlady jinojazyčných textů na toto téma, *Kritický sborník* (4/1993) zařadil anketu *Co je postmoderná?* a podobně. Už tehdy se ovšem začaly objevovat úvahy nad tím, „kdy to vlastně začalo“, tedy kteří čeští spisovatelé vykazovali znaky postmodernismu ještě před tím, než se daný pojem u nás začal používat. Tudíž za předchůdce postmoderny v české próze byli označováni například Vladimír Páral, Vladimír Neff, Ladislav Fuks či Bohumil Hrabal, vcelku pochopitelně se objevuje v této souvislosti jméno Milana Kundery, ale také třeba

některých tvůrců českého samizdatu osmdesátých let. Většina tehdy žijících českých literátů označovaných dobovou kritikou za postmodernisty ovšem takovéto zařazení odmítala, někteří dokonce velmi razantně, jako například Jan Křesadlo. K postmoderně se výslovně hlásil jen jediný – Jiří Kratochvil, což dosvědčuje jeho esej *Význání postmodernisty* (1996), později vydaný znovu pod názvem *Šťastný Sisyfos* (2000). Zdá se, že zmíněný Kratochvilův text lze považovat pravděpodobně za jediný český postmoderní literární manifest (Machala 2001: 47–80).

Ostravský bohemista Petr Hrtánek před časem nabídl model rozdělení dobové české recepce literární postmoderny rozdělený na dvě základní linie: „estetizovanou“ a „akademizovanou“. První Hrtánek charakterizuje jako silně subjektivní, vyjadřující se žánrovými formami pamfletu, manifestu či eseje, nasycenými metaforami, aluzemi a ironií, jde tedy v podstatě o polemiku vyjadřovanou spíše uměleckým stylem. Druhou linii podle něj představuje odborný přístup využívající literárněvědnou terminologii, citační aparát a parafrázující a interpretující názory především zahraničních odborníků. Podle jeho názoru se oba proudy zřejmě do jisté míry vzájemně prolínaly.

Zmíněný badatel považuje za zvláště zajímavé, že tehdejší reakce na postmodernu nebyla generačně podmíněná způsobem, který by bylo lze předpokládat, naopak se zdálo, že starší účastníci diskuse přijímali postmodernismus často vstřícněji než mladší. Jako příklad uvádí filosofa, estetika a literárního a výtvarného teoretika Květoslava Chvatíka, jenž podle něj reprezentuje spojení avantgardy (viz jeho interpretace Karla Teigehe) s postmodernou (viz Chvatíkovy monografie o Milanu Kunderovi a Jiřím Kratochvilovi). Naopak někteří mladí začínající tvůrci té doby (např. Jaromír Typlt) založili vlastní autorskou poetiku na tom, že se vůči postmoderně vymezovali.

V českém prostředí s jeho zažitou tradicí modernistické avantgardy byla v této době postmoderna často (ne však výhradně) chápána jako nepřítel či protipól moderny, nikoli coby její kontinuální nástupce, a to bez ohledu na zahraniční badatele, kteří se k této variantě přikláněli a jejichž díla byla v Čechách té doby vydávána (např. Wolfgang Iser, viz výše). Často se mluvilo o chaosu, diskontinuitě a destrukci, někteří autoři (např. Jiří Kratochvil nebo Miroslav Petříček) ale upozorňovali na to, že tento chaos v literatuře je zároveň otevřením různých potencialit a konečkonců také svobodou volby. Hrtánek upozornil na skutečnost, že v dobové diskusi byla postmoderna různými způsoby personifikována (např. „prohnaná kouzelnice“, „bludička“, „chiméra“ apod.) a často se v ní objevovaly rovněž náboženské aluze a odkazy, podané ovšem spíše v negativním vyznění, tedy jako jakási „falešná modla“, nová ideologie. Jen ojediněle byly religiózní motivy využity v pozitivním smyslu, konkrétně u Jiřího Kratochvila, jak o tom svědčí například podtitul jeho eseje *Šťastný Sisyfos*, jenž zní *Konfiteor postmoderního romanopisce* (Hrtánek 2010).

Pozoruhodný je v této souvislosti postoj katolicky orientovaného literárního vědce a kritika Martina C. Putny, jenž ve svých esejích a kritikách z devadesátých let sice kritizoval „nezávaznou, hihňavou“ postmodernu (Putna 1999: 264) a místo ní nabídl v podstatě novoklasicistní návrat k řádu (Putna 1999: 268–272), sám ale přitom tehdy s oblibou využíval postmoderně velmi blízkých tvůrčí postupů, jak ukázal zejména ve své jediné próze *Knihy Kraft* (1995). Putna se ostatně k tématu postmoderny, konkrétně k jejímu vlivu na českou katolickou literaturu, vrátil po letech v závě-

rečném svazku své monografické trilogie o katolickém písemnictví v české kultuře (Putna 2017: 847–973).

Přes to, že veškeré literárně publicistické debaty a polemiky ve vymezeném desetiletí zahrnovaly desítky textů a byly mnohdy provázeny vypjatými emocemi, je nutno ve zpětném pohledu konstatovat, že nakonec nevyvolaly trvalejší účinek a de facto vyzněly do ztracena.

Čeští historikové se v devadesátých letech zaobírali postmodernou v podstatně menší míře, primárně už z důvodu své nedůvěry vůči rozrušování hranic mezi vědou a fikcí. Z pohledu teorie vědy se tehdy, inspirován dle vlastních slov svým kolegou Dušanem Třeštíkem (viz níže), na možnosti postmoderního pojetí historického výzkumu zaměřil Jaroslav Marek, který za konstitutivní znak tohoto přístupu označoval především širokou pluralitu myšlení. Tento historik byl ovšem skeptický vůči nějaké radikální změně historického myšlení – koncept „paradigmatu“ Thomase Kuhna ve smyslu prudkého, skokového zlomu ve vědeckém poznání a nahrazení předešlého typu zcela novým byl původně uvažován pro oblast přírodních věd a podle Marka se nedá úplně aplikovat na historiografii. Autor to ukázal na příkladu kontinuity mezi díly Palackého a historiků Gollovy školy, která by jinak byla nemožná. Nakonec konstatoval: „Vůbec se zdá, že to, co se nazývá postmoderním pojetím historické vědy, znamená zaostření na dosud nevnímané fakty a informace a na jejich vtažení do historického pole. Objevují se nové tematické oblasti, nové techniky, jejich zpracování, nikoli jiné vidění reality, ne nová realita sama. Vznikají nové práce koncipované z hlediska slabšího pohlaví, multikulturalismu, rasových vztahů, ale nové paradigma je to stěžít“ (Marek 1994: 490).

Expert na raně středověké dějiny Dušan Třeštík se v průběhu devadesátých let opakovaně zamýšlel nad stavem české historiografie v polistopadové éře. V textu *Konec paradigmatu? Poznámky k postmoderní situaci nejen v dějepisectví*, na který ještě před jeho vydáním reagoval Jaroslav Marek výše uvedenou statí, se Třeštík přikláněl k myšlence (tehdy zatím pouze očekávaného) zásadního převratu v tomto vědeckém oboru, tedy nového paradigmatu, který vytvoří jiný model „vědeckosti“ než ten doposud obvyklý (Třeštík 1999: 58–67). V dalším článku s názvem *Dějiny jako prostor k rozlišení* označil v tomto kontextu dějepis za vyprávění, kterému „chceme věřit“ a které nám říká „kdo jsme“, a přirovnává jej k mýtu (Třeštík 1999: 81–90). Z tohoto pohledu se zdá být Třeštík prakticky jediným českým historikem té doby, který reflektuje postmodernismus jako legitimní rámec pro vědecké poznávání minulosti.

Vědecká reflexe postmoderny po roce 2000

Uměnovědné promýšlení fenoménu postmodernismu se v Čechách začalo výrazněji rozvíjet teprve na počátku nového tisíciletí, takřka iniciační roli v tom pak sehrály zejména dvě významné konference.

První z nich proběhla 10. až 11. října 2001 v Plzni z iniciativy Katedry českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Západočeské univerzity. Lze ji charakterizovat jako částečně mezioborovou (některé referáty se týkaly též výtvarného umění a filosofie) a mezinárodní (účast badatelů z Francie a Německa), těžiště jednání však spočívalo především v české literatuře. Dle očekávání se účastníci akce shodli na vel-

mi obtížné definovatelnosti tématu, program byl proto značně různorodý a v podstatě dosti fragmentární, většina příspěvků se zaměřovala na jednotlivá díla a poetiky konkrétních vybraných literárních autorů. O komplexnější pohled na vývoj postmodernistické prózy v Čechách se zde pokusili pouze Aleš Haman, Lubomír Machala a Vladimír Novotný. Nutno podotknout, že pro české odborníky byl poněkud překvapující příspěvek Nadine Pestourie z univerzity v Limoges, která tvrdila, že ve francouzském prostředí nezanechal postmodernismus prakticky žádné stopy, ačkoli tradičně je právě Francie považována za kolébku i místo největšího rozvoje postmoderního myšlení (Novotný 2003).

Druhá konference proběhla takřka přesně o rok později (11. – 12. září 2002) v Opavě a byla pořádána Ústavem bohemistiky a knihovnictví Filosoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Toto setkání mělo podstatně mezinárodnější, především slavistický rozměr, jež mu dodala zejména vystoupení Haliny Janaszek-Ivaničkové, Tibora Žilky, Bogusława Bakuły a Ivo Pospíšila, z nichž zřetelně vyplynula značná vývojová pluralita a divergence postmodernismu v (nejen) slovanských kulturách. Další příspěvky se potom z různých úhlů pohledu zaměřovaly v daném kontextu jak na literárně teoretické otázky (zejména genologické), tak na rozbor děl konkrétních českých a slovenských spisovatelů. Oblast prózy byla v programu doplněna ještě tematikou literárně kritickou a lingvistickou (Pavera 2003).

Přední místo v dobovém zkoumání literárního postmodernismu zaujal bohemista a rusista Vladimír Novotný, který se tématem zabýval zároveň jako literární kritik i jako literární historik. Jeho monografie *Mezi moderností a postmoderností. Úvahy o typologii české prózy z konce tisíciletí* (2002) přinesla pokus o syntetické pojetí české literatury devadesátých let 20. století hlavně na bázi vztahu modernismu a postmodernismu, jež Novotný zřejmě chápe spíše jako návaznost na modernu než její antitezi, odrážejícímu se v dobové prozaické tvorbě. K základním znakům dobové literární situace podle tohoto badatele patřila zejména atmosféra „konce“ či „sklonku“ (kultury, civilizace...), koexistence krásné literatury a masové kultury, případně takzvaného midcultu (oba pojmy většinou směšuje), a konečně široká medializace literatury. V jednotlivých kapitolách knihy podrobněji analyzoval například transformace apokalyptických motivů, literární pojetí exilu, žánry vývojového románu, fantaskní historické prózy a další jevy, jež považoval za podstatné pro pochopení literatury daného období. V závěru se Novotný do jisté míry přiklonil z názoru, že postmoderna má charakter jak sociokulturní konstrukce, tak současně i svébytné literární epochy, podobně jako například renesance nebo baroko (Novotný 2002).

Další Novotného publikaci na toto téma tvoří soubor literárních kritik *Ta naše postmoderna česká... Kritické vizitky literární současnosti* (2008). Jeho autor si v recenzích řady prozaických a básnických textů většinou vystačil s adjektivem „postmoderní“ či „postmodernistický“ a do hlubší charakteristiky se s ohledem na žánr, v němž se zde pohyboval, nepouštěl. V souladu se svou předchozí knihou ale vždy případ od případu považoval postmodernost toho kterého díla buď za určitý „příznak doby“, nebo za svébytný literární styl s typickými narativními postupy, případně za oboje zároveň. Coby podstatný znak takovéto tvorby zdůrazňoval především její grotesknost, případně tragigrotesknost (Novotný 2008).

Značný vliv na české zkoumání postmodernismu měly v této době také práce česko-kanadského literárního teoretika a jazykovědce Lubomíra Doležela, ovlivněného

zejména strukturalismem, průkopníka teorie možných (fikčních) světů, jenž se v nemalé míře opíral o metody formální logiky a analytické filosofie. V knize *Fikce a historie v období postmoderny* (2008) se zabýval hlavně vymezením hranic mezi literární fikcí a historickou faktografií, stál tedy v opozici vůči těm autorům, kteří na bázi postmoderního myšlení tyto hranice zpochybňovali, jako například Hayden White (viz výše). Konkrétní díla, jejichž rozbořením uvedené vymezení dokládá (mimo jiné například takzvané „protifaktové narativy“), jsou zde ovšem výhradně anglojazyčná (Doležel 2008).

Teprve v monografii *Herecosmica II. Fikční světy postmoderní české prózy* (2014) se Doležel zaměřil na analýzu českých literárních děl. Vedle klasického a moderního typu narativního textu vymezuje typ postmoderní, využívající mimo jiné aleatorní techniky, převzaté částečně z moderny (např. koláž), jež mění strukturu fikčního světa (přirozeného, nadpřirozeného i hybridního), jenž je charakterizován spojením rozdílných, dokonce protikladných prvků. Podle Doležela postmoderna v kognitivní činnosti selhala, protože „paralyzovala poznání“, v oblasti umění ale „inspirovala tvorbu nových, originálních textů, tvarů a fikčních světů“ (Doležel 2014).

Postmodernistické tvůrčí tendence se postupně v syntézách zachycujících polistopadový literární vývoj objevují jakožto něco v podstatě už daného, pevně k době náležejícího. Svědčí o tom již kapitola o postmoderně ve výše citované knize Lubomíra Machaly *Literární bludiště* (2001), dodnes jedna z nejlepších studií o českém postmodernismu, nebo o něco později dílčí pasáže v úvodu kompendií *V souřadnicích volnosti* (2008) (Hruška et al. 2008: 18–20) a *V souřadnicích mnohosti* (2014) (Fialová 2014: 344–347).

Takovéto ukotvení postmoderny v současné české kultuře umožnilo některým badatelům nahlížet jejím prizmatem vývoj celých konkrétních literárních druhů. Učinil tak například Karel Piorecký v monografii *Česká poezie v postmoderní situaci* (2011), v níž sledoval vývoj mladé české poezie v devadesátých letech. Přes konstatování, že postmodernismus zasáhl mnohem více prózu než poesii, našel a popsal určité postmodernistické postupy v tvorbě některých básníků proudu tzv. imaginativní poezie. Piorecký považoval ve své knize postmodernismus spíše za určitý celkový stav kultury než za nějakou vývojovou tendenci umění, tedy v souladu s názvem své publikace za „postmoderní situaci“ (Piorecký 2011).

Mezi českými historiky tohoto období to byl opět především Dušan Třeštík, který, byť se sám k postmoderně nikdy výslovně nehlásil, psal další eseje tematizující v podstatě v postmoderním duchu mimo jiné soudobý stav české historiografie, což ukazuje i svazek *Češi a dějiny v postmoderním očistci* (2005). Autor v něm pregnantně shrnul nejvýznamnější změny v historické vědě postpozitivistické éry (Třeštík 2005: 19–46) a konstatoval, že se v dějepisectví nelze vracet zpět ke „klasikům“, jak se zdálo po roce 1989, neboť dnešní svět je chaotický a je třeba se v něm orientovat jinak než kdysi (Třeštík 2005: 146–151). Psal také o nové úloze historiků v dnešní společnosti, v níž už nehrají roli „nositelů pravdy“ (Třeštík 2005: 100–119) a o neudržitelnosti tradiční koncepce národních dějin a jejich politického využití (Třeštík 2005: 80–89). Přesto však podle něj je nakonec možné i dnes psát národní dějiny, ovšem jinak, jde vlastně znovu o další „vymyšlení národa“ (Třeštík 2005: 167–179). K tomu, jak sám chápe soudobou situaci, píše Třeštík v závěrečné poznámce k uvedené knize doslova toto: „Skutečná hravá, nezávazná postmoderní móda je přece už

řadu let mrtvá. (...) ... žijeme v době po konci evropské moderny, v éře po konci veliké ideje pokroku. Jsme po-moderní, ne postmoderní. Ale to jsme všichni bytující v těchto časech, proto ještě nejsme „postmodernisté“. Jsme lidé rodící se druhé moderny“ (Třeštík 2005: 331).

O vlivu postmodernismu na soudobé dějepisectví ovšem v téže době občas uvažovali i jiní historikové, dokonce i s jistými mírnými sympatiemi, jako tomu bylo například v případě brněnského historika Josefa Války (Válka 2001).

Kudy dál?

Počátkem druhého desetiletí 21. století už širší diskuse o povaze literárního postmodernismu v podstatě odezněla, možná i proto, že za „věk postmoderny“ byla považována v Čechách spíše 90. léta, na půdě filosofického myšlení však úvahy o ní pokračovaly.

Michael Hauser ve své monografii *Cesty z postmodernismu. Filosofická reflexe doby přechodu* (Praha 2012) v návaznosti na Fredrica Jamesona zkoumal postmodernismus jakožto „postmoderní situaci“, která už pominula a po níž nastala „doba přechodu“, postmodernismus ovšem ještě zůstává coby „vládnoucí forma myšlení a vnímání“. Hauser postmodernu historizuje, rozděluje ji na jednotlivé vývojové fáze, od sedmdesátých let až po vrcholné období po 11. září 2001 (Hauser 2012: 15–26). Mezi hlavní znaky postmodernismu uvádí například soumrak liberální demokracie spojený s depolitizací společnosti (postmodernismus tedy chápe coby ideologii neoliberálního kapitalismu) nebo neschopnost postmoderních umělců pochopit díla minulosti, i když se v nich objevují zdánlivě stejné ideje, což ukazuje na tvorbě K. H. Máchy (Hauser 2012: 239–261). Autor zmiňované knihy volal po „prolamování“ postmoderní situace, po hledání cest pryč od postmoderny (k nové moderně?), jakkoli není zatím jasné, co ve skutečnosti nastane.

Na Hauserovu knihu přímo reagovali autoři kolektivní publikace *Podzim postmodernismu. Teoretické výzvy současnosti* (Praha 2016), tvořené souborem příspěvků z konference konané v prosinci 2013 a doplněné dalšími texty, jež je možno chápat jako recenze (někdy velmi kritické) nebo minimálně komentáře k Hauserovým tezím, Hauser sám se ostatně v závěru knihy k příspěvkům obsáhle vyjádřil. Stejně jako tento filosof přitom všichni přispěvatelé vycházeli z marxistické kritiky neoliberalismu. Jednotliví autoři se pokusili uchopit a popsat postmodernismus jako „pозdní“ či „přechodné“ období v jeho rozpornosti z širokého spektra pohledů, a to nejen z hlediska filosofie, ale také v socioekonomických nebo estetických souvislostech – jejich pozornost upoutala například postmoderní interpretace Máchova díla (Petr Pola, Martin Z. Pokorný) nebo diference ve vnímání vizuálního umění (Jakub Stejskal), Roman Kanda předložil svou představu „angažovaného“ a „radikálního“ umění v době, v níž nelze rozlišit „umělecké“ a „mimoumělecké“. V celkovém úhrnu také tvůrci monografie považují za podstatné pokusit se pojmenovat to, co přijde po postmoderně, nejčastěji mluví o posunu od partikularismu k novému univerzalizmu, i když nikoli zpátky k původní moderně, spíše k moderně zcela jiného typu (Kanda et al. 2016).

Prakticky v téže době se vrací do českého akademického provozu znovu rovněž specializované uvažování o postmodernismu v literatuře, byť fragmentárně a

v závislosti na dílčích zájmech jednotlivých badatelů. Uvedme si několik konkrétních příkladů.

Když se olomoucký literární historik Erik Gilk v roce 2011 ve svém článku v časopise *Host* zamýšlel nad vývojem české historické prózy na počátku 21. století, jako pozoruhodně invenční se mu jevila linie próz postavených na konceptu tzv. alternativní či kontrafaktuální historie, inspirovaném současnou historiografií a do značné míry tedy vyvěrající z postmodernistického myšlení (Gilk 2011). Tímto typem literární tvorby se pak Gilk podrobněji zabýval o tři roky později ve studii, v níž analyzoval konkrétní díla tohoto druhu vzniklá v nejnovější české literatuře (Gilk 2014), jež mají poměrně blízko k žánrové formě „historiografické metafikce“ považované za jeden z typických znaků postmoderny (viz výše).

Už výše zmiňovaný Roman Kanda v jedné ze svých nejnovějších studií dále rozvíjí pojetí postmodernismu v intencích marxistického, respektive kulturně materialistického myšlení (znovu mimo jiné Fredric Jameson) a vytýká dosavadním českým interpretacím přílišné soustředění na formální prvky postmodernismu a naopak podhodnocení širších mimoestetických souvislostí. Sám chápe postmodernu především jako „kulturní dominantu“ v rámci určitého socioekonomického a ideologického uspořádání a dokumentuje tuto tezi na rozboru dvou současných českých próz z pera Emila Hakla a Václava Kahudy (Kanda 2017).

Oproti Kandovi považuje Antonín K. K. Kudláč postmodernismus naopak za jakýsi nadhistorický tvůrčí princip nevázaný na žádné konkrétní ideologie a představující období některých etap vývoje kultury, pro něž je typická „přechodnost“ (např. manýrismus). Pozoruhodné v této souvislosti je, že obdobnou myšlenku, byť jen v poznámce pod čarou, vyjádřil před ním M. Hauser, když se s odkazem na F. Jamesona zmínil o opakovaných návratech „pozdních period“ v dějinách kultury, mezi něž by patřila i postmoderna (Hauser 2012: 47–48, pozn. 67). Kudláč tento přístup uplatnil v konstrukci modelu tzv. „postmoderního historismu“ v současné české literatuře, konkrétně v románech Petra Stančíka a Jakuba Dotlačila (Kudláč 2017).

A opět z jiného úhlu, z pohledu genologie, nahlíželi postmodernistickou českou prózu autoři kolektivní monografie *Přízraky a masky* (2017), kteří na bázi žánrové kategorie „modu“, v Čechách zatím jen velmi málo metodologicky využívané, zkoumali prvky „gotické fikce“ ve vybraných dílech Jana Křesadla, Martina Komárka, Romana Ludvy, Miloše Urbana a Petra Stančíka (Antoš, Hrtánek et al. 2017).

Závěry

Při zpětném pohledu tedy lze konstatovat, že české dějepisné a literárněvědné zkoumání fenoménu postmoderny, respektive postmodernismu prošlo v průběhu uplynulých takřka tří desetiletí několika fázemi, které se od sebe liší jak formou, tak intenzitou, navíc každý ze zmíněných oborů šel pochopitelně svou cestou. Tyto fáze je možné pracovní rozdělit na chronologickém základě.

První etapa zahrnuje devadesátá léta, během nichž se čeští intelektuálové postupně seznamovali s pojmem postmoderny / postmodernismu a snažili se různými způsoby dospět k pochopení jeho podstaty, zároveň přitom hledali stopy jeho přítomnosti v soudobé české kultuře. V literární tvorbě se odkazování na postmodernismus coby určitý konglomerát uměleckých tvůrčích postupů stalo u některých spisovatelů zna-

kem jejich osobní autorské sebeidentifikace, ponejvíce ale v podobě odmítání („já nejsem žádný postmodernista“). Literární vědci a publicisté v této době většinou chápali postmoderní kulturu jako stav chaosu, jenž zavládl po odeznění či pádu moderny a skrývá v sobě mnohá úskalí, ale i potenciality dalšího, nikoli nezbytně negativního vývoje. Mezi českými historiky tohoto období nepatřily postmodernistické tendence k ústředním otázkám, kterými by se zabývali, přesto v ojedinelých úvahách některých dějepisců zaznívaly názory, jež přiznávaly postmodernistickému myšlení jistý vliv na historiografii, ať už v podobě zcela nového oborového paradigmatu nebo jen na úrovni zacílení na jiná témata, případně využití jiných metod.

Druhá fáze, probíhající zhruba v prvním desetiletí 21. století, se vyznačovala určitým odstupem od zkoumaného tématu, především proto, že v tomto období mnozí odborníci považovali postmoderní dobu v českém prostředí již za končící nebo dokonce uzavřenou. Zmíněná distance s sebou přinesla pokusy o exaktnější zkoumání tématu, spojené se snahou o postižení charakteru kultury a umělecké tvorby 90. let jakožto klíčového údobí české postmoderny, s výhledem do širšího mezinárodního kontextu.

Třetí etapa zájmu o postmodernismus začíná brzy po roce 2010 a v podstatě pokračuje dodnes. Literární věda i kulturní historiografie už v současnosti mnohem více komunikuje s filosofií a antropologií a nechává se těmito obory ovlivňovat, ustávají přitom pokusy o širší syntetické záběry a přibývají analýzy dílčích aspektů postmodernismu, zároveň jsou ohledávány obrysy doby, která nastává po skončení postmoderny...

Můj přehled ovšem nabízí nakonec spíše více otázek než odpovědí. Z pokusu o vytvoření chronologického vývojového schématu diskusí a bádání o postmodernismu v Čechách by se mohlo zdát, že mezi výše naznačenými obdobími vznikaly nějaké césury, během nichž se příslušné aktivity tlumily nebo dokonce zcela zastavovaly, což jistě neodpovídá skutečnosti – mnohé z publikovaných textů vznikaly často paralelně. Ani dělení vývoje po desetiletích proto nemůže být přesné. Rovněž sama reflexe postmodernismu je tedy, jak vidíme, podobně proteovská jako předmět jejího zájmu. Nezbývá než počkat si na hlubší a podrobnější analýzu tohoto fenoménu, která určitě přijde s větším časovým odstupem, možná až více postoupíme v oné době, která (údajně) přichází právě po postmoderně.

Bibliografie

Antoš, Matěj, Hrtánek, Petr et al. Přízraky a masky: Gotický modus v české postmoderní próze. Ostrava: Ostravská univerzita 2017.

Bauman, Zygmunt. Tekutá modernost. Praha: Mladá fronta, 2002.

Connor, Steven (red.). The Cambridge Companion to Postmodernism. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Doležel, Lubomír. Fikce a historie v období postmoderny. Praha: Academia, 2008.

Doležel, Lubomír. Heterocosmica II.: Fikční světy postmoderní české prózy. Praha: Karolinum, 2014.

Fialová, Alena (red.) V souřadnicích mnohosti: Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích. Praha: Academia, 2014.

Gilk, Erik. „Chvála dějinným výhybkám: K současné situaci českého historického

románu“. *Host* 1, 2011: 27–32.

Gilk, Erik. „Kontrafaktuální historická fikce v současné české próze“. *World Literature Studies* 2, 2014: 120–129.

Hauser, Michael. *Cesty z postmodernismu: Filosofická reflexe doby přechodu*. Praha: Filosofía, 2012.

Hrtánek, Petr. „Milovaná i nenáviděná: Postmoderna a léta devadesátá“. *Host* 4, 2010: 13–17.

Hruška, Petr et al. (red.) *V souřadnicích volnosti: Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008.

Hutcheon, Linda. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. London – New York: Routledge, 1988.

Iggers, Georg G. *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*. Praha: NLN, 2002.

Janaszek-Ivaničková, Halina, Fokkema, Douwe Wessel (red.) *Postmodernizm w literaturze i kulturze krajów Europy Środkowo-Wschodniej*. Katowice: Śląsk, 1995.

Janaszek-Ivaničková, Halina, Fokkema, Douwe Wessel (red.) *Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe*. Katowice: Śląsk, 1996.

Kanda, Roman et al. *Podzim postmodernismu: Teoretické výzvy současnosti*. Praha: Filosofía, 2016.

Kanda, Roman. „Subjekty a fragmenty: K teoretizaci a interpretaci literárního postmodernismu“. *Česká literatura* 6, 2017: 877–901.

Kudláč, Antonín K. K. „Návrat historismu v rouše postmoderny“. [V:] M. Čížek, A. K. K. Kudláč, L. Velek, V. Vlnas, J. Vykoukal (red.) *Poslední staročech: K 70. narozeninám Jiřího Raka*. Praha: Masarykův ústav AV ČR / Fakulta sociálních věd UK, 2017, 143–153.

Liotard, Jean-François. *O postmodernismu*. Praha: Filosofía, 1993.

Machala, Lubomír. *Literární bludiště: Bilance polistopadové prózy*. Praha: Brána – Knižní klub, 2001.

Marek, Jaroslav. „Historie a postmoderna“. *Český časopis historický* 3, 1994: 477–495.

Mauthauser, Zdeněk. „Moderna a postmoderna: K otázce plurality a komplexnosti v současné teorii literatury“. *Host* 4, 1994: 18–26.

McHale, Brian. *Postmodernist Fiction*. London – New York: Routledge, 1987.

Neubauer, Zdeněk. *Přímluvce postmoderny*. Praha: Jůza a Jůzová, 1994.

Neubauer, Zdeněk. *Hledání společného světa*. Praha: Malvern, 2017.

Novotný, Vladimír. *Mezi moderností a postmoderností: Úvahy o typologii české prózy z konce tisíciletí*. Praha: Cherm, 2002.

Novotný, Vladimír (red.) *Postmodernismus v umění a literatuře*. Plzeň: Pro libris, 2003.

Novotný, Vladimír. *Ta naše postmoderna česká... Kritické vizitky literární současnosti*. Praha: Protis, 2008.

Pavera, Libor (red.) *Postmodernismus v české a slovenské próze*. Opava: Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, 2003.

Piorecký, Karel. *Česká poesie v postmoderní situaci*. Praha: Academia, 2011.

Putna, Martin C. *My poslední křesťané: Hněvivé eseje a vlídné kritiky*. Praha: Torst, 1999.

Putna, Martin C. *Česká katolická literatura v kontextech 1945–1989*. Praha: Torst, 2017.

- Třeštlík, Dušan. Mysletí dějiny. Praha – Litomyšl: Paseka, 1999.
- Třeštlík, Dušan. Češi a dějiny v postmoderním očistci. Praha: NLN, 2005.
- Válka, Josef. „Co vlastně píšeme?“ Marginalia Historica IV, 2001: 7–15.
- Welsch, Wolfgang. Naše postmoderní moderna. Praha: Zvon, 1994.
- Žilka, Tibor. „Postmodernismus v próze“. Romboid 9, 1989: 18–24.
- Žilka, Tibor. Text a posttext: Cestami poetiky a estetiky k postmoderne. Nitra: Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 1995.
- Žilka, Tibor (red.) Od moderny k postmoderne. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1997.
- Žilka, Tibor. Postmoderná semiotika textu. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2000.

Антоњин Кудлач

ЧЕШКА ПОСТМОДЕРНА - НЕЗАВРШЕНИ ПРОЈЕКАТ?
РАСПРАВА О УТИЦАЈУ ПОСТМОДЕРНИЗМА НА ЧЕШКУ МИСАО
О ИСТОРИЈИ И КЊИЖЕВНОСТИ ПОСЛЕ 1989. ГОДИНЕ

Резиме

У студији се разматра развој дискусије о постмодернистичким утицајима на чешку књижевност и чешку историографију у периоду након важног преокрета 1989. године, са фокусом углавном на деведесете године 20. века. После уводног описа постмодернизма као специфичног културног и идеолошког феномена и након разликовања појмова „постмодерна“ (историјски период) и „постмодернизам“ (начин размишљања и стварања), аутор студије је прво укратко рекапитулирао манифестације постмодернизма у словенским књижевностима. Затим се усмерио на представљање изабраних научних и есејистичких размишљања о постмодернизму у контексту чешке мисли о књижевности и чешке историјске науке. Аутор је ово тумачење поделио на укупно три фазе. Прва, која датира из деведесетих година прошлог века, а одвијала се на пољу књижевне науке и публицистике углавном у две линије, назване „естетизованом“ и „академском“ и оне имају релативно разнолики и емотивни приступ. С друге стране, чешки историчари су, уз ретке изузетке, постмодернизму током разматране деценије поклањали релативно мало пажње. Други талас дискусија након 2000. године већ је учврстио постмодернизам у чешкој књижевној мисли као појаву која очигледно спада у координате домаће културе. У чешкој историографији тога доба, ова струја је и даље остала на маргинама пажње. Трећи, до сада најближи период односи се на последњих неколико година, када се дебата о постмодернизму, који се већ схвата као затворено поглавље у културној историји, више преселила у област филозофије и социологије. Аутор студије закључује да темељнија критичка анализа постмодернизма у чешким условима још увек није у потпуности спроведена, вероватно пре свега због нејасне дефиниције овог феномена, те тако то остаје одређени дуг чешких хуманистичких и друштвених наука.

Кључне речи: постмодерна, постмодернизам, књижевна култура, културна историја, чешка књижевност после 1989. године, чешка историографија након 1989. године.